

dek során egy fejlődő város és a környék lassan változó falvainak társadalma vonult fel. A képekről drága ruhákba öltözött, kalapsodákban tündöklő lányok, tiszteletre méltó matróznák, komoly arcú férfiak tekintenek ránk. A hivatalnokok félcinidert hordanak, kezükben sétapálca van, olykor könyv is, a boltoslegények kemény gallérban feszítenek. Két hentesegéd bárdal, fenőacéllal »vetetkezett«, egy pékmester szakajtóval, fehér kötővel, egy bűvész összes kellékeivel. (. . .)

Az Odal-képek alapján alighanem érdekes néprajzi tanulmányt is lehetne írni, a soknemzetiségű falusi lakosság viseletéről, összegyűjtve mindenképpen sokat tudnának »beszélni«. A német nők kéékfestő ruhában, pruszlikban »képeszkedtek«, a román férfiak csúcsos kucsmákban, a nők pedig hímzett katrincában, csodaszép bőrködmönben. A szerb lányok ingujja aranyhímzésű, mellükön dukátfüzérék csillognak. A szlovák legények csukott nyakú hímzett inget viselnek. Egy magyar házaspár kéz a kézben áll merceven, a férfi kemény szárú csizmát visel, a nő rózsás szoknyát, bársonypapucsot. Egy bolgár pár férfitagja korcos gatyában feszít, az asszony pedig viganóban.

Egy életvitelt tükröznek ezek a falusi és városi portrék, a századvég és a századelő emberének az üzenetét tolmácsolják, egy olyan világról tudósítanak, amely visszavonhatatlanul letűnt.

Külön nagy csoportot képeznek a városképek. Szinte nincs egy ház, egy utca, amelyet ifj. Oldal István ne örökített volna meg. Az elmúlt 70–80 év alatt sokat változott a zrenjanini – nagybecskerekeli – városi táj, úgyhogy ezek a képek azt örökítették meg, ami már nincs: a régi épületeket, hidakat, szobrokat. A füstölgő gyárkémény és a folyami kikötő zsúfoltsága az ipari fejlődést tükrözi. Télen a korcsolyapályák vidám közönségéről készített felvételeket, nyáron pedig a begai női fürdő szépeiről. Jó néhány képe maradt fenn a főtéren piacozó kofákról, az ott veszteglő szekerekről, fiákerekről, meg hát a főutcán végigpöfögő keskenyvágyányú vasútról is, amely Csekonics birtokait fonta füzérbe Zsombolyától Becskerekig.”

Egy korszak, egy mikrotársadalom anyagi és szellemi kultúrájának a látványa ez, mind az Oldal István képét szemlélő ember valóságos, mind pedig az olvasó „belső” recehártyáján. Az ilyen stílremeklések csak növelik a Kalapis-tanulmányok már jelzett értékeit, mert érzelmi-hangulati töltésük meghitt és bensőséges szálakkal kötik olvasójukat a bácskai–bánsági televényhez, a maradék s egyetlen reális hazához.

SZELI István

NÉPI KULTÚRÁK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

Jung Károly: *Köznapok és legendák. (Tanulmányok a népi kultúra köréből.)* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992

Már jó néhány éve Jung Károly néprajzkutató hittel vallja, hogy a jugoszláviai magyar néprajzkutatás fontos tényfeltáró, elemző, értelmező, összefoglaló műveket tett s tesz az egyetemes magyar néprajztudomány asztalára, hangsúlyozva, hogy nemcsak a könyv alakban, de lapjainkban, folyóiratainkban, tanulmányköteteinkben is értékes, idevágó tanulmányok és esszék egész sora jelent meg. Ismereteink szerint a szerző így publikált dolgozatai többkötetnyit tesznek ki. Most örömmünkre szolgál, hogy ezekből az első gyűjteményes kötetet kezünkbe vehettük. A *Köznapok és legendák (Tanulmányok a népi*

kultúra köréből) című Jung-könyvet a Forum Könyvkiadó jelentette meg a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériumának és a Vajdasági Tudományügyi Alapnak a támogatásával. E kötet a jugoszláviai magyar néprajztudomány fejlődésének, nagykorúságának egyik fontos határköve lesz, még akkor is, ha a benne olvasható tanulmányok mind megjelentek már szakmai periodikákban, gyűjteményekben. De elszórtan. Ám most így, együtt sokkal nagyobb eredménnyel lesznek jelen népelektudatásunk tudományosságában. Mert a közölt tizenöt tanulmány, szakcikk, esszé, ismertetés, anyagközlés tizennégy év alatt készült (1978 és 1991 között), és jobbára különböző hazai és külföldi tudományos tanácskozásokon hangzott el először, s az azokról kiadott tanulmányfüzeteket gazdagította, illetve a nagykőrösi, budapesti, kragujevaci, balatonalmádi, újvidéki konferenciákra, közgyűlésekre, kongresszusokra, szimpóziumokra készült dolgozatok a *Híd*, a *Létünk*, a *Ethnographia* és az *Üzenet* folyóiratban jelentek meg.

A könyvet a szerző három nagy fejezetre osztotta: Az ember élete, Mondai és ráolvasó hagyomány, A népi műveltség kapcsolatai.

Az emberélet fordulóinak kiváló ismerőjeként már egy olyan szokásmonográfiát jelentetett meg Jung Károly, mely a szakmában vezérfonalnak számít hasonló kutatásoknál (*Az emberélet fordulói*. Gombosi népszokások. Újvidék, 1978). Amivel még bővítette a lakodalmi szokások témakört tárgyaló írásokat, az a lakodalmi hajnali mosdatás szokása. Levéltári kutatások eredményeként bukkant a témára, Káich Katalin segítségével, s hámozta ki az ismeretlenség homályából, másokat is hasonló kutatásokra ösztönözve. És már ez is nagy érdem. A bácskai möringlevelek és a délszláv házassági szerződéses kérdéskörének tanulmányozásához szintén levéltári okmányokat használt, bizonyítva ezzel is az alapos levéltári kutatások fontosságát és eredményességét. Hadd hívjuk fel most itt a figyelmet arra – aktív levéltári dolgozóként –, hogy vajdasági levéltárainkban, sajnos, egyáltalán nem a tudományos kutatásokon van a hangsúly; sőt, még el sem várják azt, esetleg csak passzióból, munkaidőn kívüli tevékenységként vállalhatja az ilyen munkát a levéltáros.

A kiházasztatlanok halotti koronája című tanulmány már első hazai megjelenése idejében is nagy visszhangot keltett, s tette ugyanezt a magyarországi kutatóknál e „nóvumnak számító problematika” feltérképezésével.

Számunkra a kötet középső része jelentette a legizgalmasabb olvasmányt. A VIII. századból eredeztetett, nemzetközileg elterjedt Guntram-monda alapképlete a testből állat alakban kilépő s oda visszatérő lélek. Jung bebizonyította, hogy napjainkban is, felénk is gyűjthető. Igaz, gombosi változatának erős a kapcsolata a boszorkányhittel. A monda magyar korpuszait vizsgálva megállapítja, hogy az emberi testből alvás közben kiszálló alterege lehet rovar (dongólégy, pillangó), madár, kígyó, béka, egér. Jung Károly választott nemes feladatának tekinti a magyar folklórörökség összevetését a velünk együtt, illetve mellettünk élő népek hasonló kultúrájával. Ez esetben is felfedezi a publikált horvát változatokat s megállapítja, „szövegünk nemcsak a magyar, hanem a horvát folklórisztika szempontjából is relevánsnak tekinthető, mivel voltaképpen egy tágabban értelmezhető pannon–balkáni–dalmát állandóan kapcsolatban levő, egymást gazdagító, kiegészítő és megtermékenyítő hagyományvilág érdekes példája”.

Az „ördögi ének” problematikáját, egy ritka „rontó ige” említéseit vizsgálja Jung Károly következő tanulmánya. A rontók, a boszorkányok, a táltosok használta, énekelve előadott rontó szöveggel „a kiszemelt áldozatot az ördögnek ajánlják föl”. Az előző publikációk szerint Kálmány Lajos egy tordai embertől hallott ilyet a századelőn, melyet sokáig invariánsnak vélt az irodalom, mígnem Jung felfedezte annak történeti változatait is, illetve begyűjtötte a maga recens gombosi szövegét, igaz, funkciójától vesztetten. Össze-

hasonlító elemzése során megállapítást nyert e folklórköltés elsődleges szerepe: a líra olvasás. Azonban ez a tudat később feledésbe merült, s mint szerzőnk írja, „a felbomlás szakaszában van a funkció és a tartalmi jegyek szinkroniája”. E megállapítás kapcsán különbözőt meg az élő ráolvasó tradíciót a ráolvasó hagyomány meglététől. De az elsődleges funkcióvesztést követően egy újabb funkcióvállalásra is gondolni lehet: rontás helyett gyógyító szerepet is tulajdoníthatunk a szövegnek – a folklórszövegek funkcióváltásának szép példájaként. Mígnem végül a valaha szigorú szómágia a „babona humorának” szintjére süllyed.

Egy, a mai szemlélő számára csupán pajzán, sőt obszcén templomi pillérfődísz kapcsán Jung Károly kifejti az emberi genitáliák mutogatásának apotropeikus funkcióját. A gonoszűzés ilyen, csak nem ikonografikus, hanem verbális módjával találkozhat a kutató szinte napjainkig a vajdasági magyarok körében. Itt Jung főleg a maga, de más kutatók eredményeire is hivatkozik, gombosi, doroszlói, satrincai, dobrodoli, ürögi, maradéki adatok birtokában. A Folklóradatok egy középkori pillérfő értelmezéséhez című tanulmány apropójául szolgáló magyarszentpáli pillérfő Árpád-kori, így az itteni, vajdasági bajelhárító formuláink sem lehetnek ennél fiatalabb eredetűek. Tehát a vajdasági magyarság népi kultúrájának hétszáz–kilencszáz éves folytonosságát méltán bizonyíthatják.

Ugyanebben a tanulmányban dolgozza fel Jung Károly a fallikus ikonográfiák és a falloszt emlegető folklórszövegek hasonlóan apotropeikus szerepét, főleg a szemverés ellen való védekezés esetében. De az ábrázolt kígyófallosz szerencsehozó jelzővel is bír az etnoszemiotika szerint. Tanulmányában a délszláv néprajztudomány eredményeit is felhasználva, közvetve rámutat az egymás mellett élő népek kultúrája kölcsönös megismerése fontosságára, valamint az ún. kis nyelvek–kis népek nyelvei ismeretének roppant hasznos voltára. Ezzel a szomszéd nép tudása csak növelhető, és az egyetemes néprajztudomány fontos új eredményekkel gazdagítható.

Hogy egy néprajzkutatónak mennyire figyelnie kell a rokon tudományok új ismereteit, azt Jung Károly a Lepenski vir-i archeológiai ásatások eredményeinek prezentálásával bizonyítja, esetleges rokonságot keresve az ottani, a neolitikumból származó homokkő szobrok női genitáliaábrázolásai és a korábban említett pillérfődísz, illetve a vajdasági folklóradatok között. Végezetül a szerző megjegyzi: „úgy véljük. . . hasznos lesz a dolgozatban elmondottakat vagy érintetteket néhány képpel alátámasztani”. Igaza volt.

A mondatakutató elméleti kérdéseivel, feladataival indítja Jung Károly A „Máriaülte gaz” eredetmagyarázó mondatípus elterjedésének kérdéséhez című dolgozatát. Fontos feladatnak tartja az eddig elkészült hiedelemmonda-katalógus alkalmazását, valamint a többi mondatípus katalógizációját. A folytatásban az ún. „Máriaülte gaz” mondjának – mely nem szerepel a magyar hiedelemmonda-katalógusban –, eddig publikált variánsait elemzi. A Szűz Mária tisztulásával (menstruatio) kapcsolatos mondák a hunyor (*Polygonum lapathifolium* L.) levelein látható vörös, barna, feketés csíkok eredetét magyarázzák. Ugyanakkor mifelénk, a Duna-tájon ezt a szegyenvirág, a vadmuork virágjának legközepebbin található, néhány szíromnyi piros foltra mondják. A szerző szerint itt a „Máriaülte gaz” és a Szegyenvirág eredetmagyarázó mondák közös kontaminálódtak. Ilyen monda szerb hasonlójára szintén rábukkant a kutató Veselin Čajkanović *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama* szótárában. A komparatív vizsgálódás nem bizonyítja egyértelműen a növény azonosságát, de „a levelek formájának, sötétpiros foltjának, valamint fürtös virágjai színének leírása is pontosan ráillik” – állítja a szerző. Mindenesetre érdekes próbálkozása ez az írás a magyar–délszláv folklórkomparatistikának, amelynek fejlődése, kiterjedése több nép folkloristáinak ezután feladata. Meg kell hagyni, hogy Jung Károly ez idáig is jócskán eleget tett ennek az elvárásnak, sőt Róheim Géza óta ő az a folklorista, aki ezt a célt leginkább szolgálja.

Egy művészfotó rejtett jelentése az élő magyar és összehasonlító történeti néphagyomány vallomásával – így is nevezhetnénk a Fa rázzo a földet. . . című esszé, tanulmány bevezető részét. Egy szép aktfotó Jung Károly általi alanyi olvasata azután áttér egy gombosi szerelmi mágia és ráolvasás szövegére, melynek variánsait még Csókán és a balkáni szerbek között találta meg. E szövegek a népi kozmográfiaképet villantják fel, annak is az alvilág felé vezető fokait (fa–föld–víz–ördög), ahonnan a szerelmi mágiát végző a segítséget véli. Az archaikus világfelfogást tükröző szövegbe az ördög a krisztianizáció folyamán került egy korábbi chtonikus lény helyett, amelyet inkább feltételezhetnénk a népi kozmográfia más elemeinek sorában. Jung osztja Veselin Čajkanović összehasonlító vallástörténész nézetét, mely szerint „a szerb hiedelem- és mondavilág ördögalakjában nem kell feltétlenül az interpretatio christiana nyomait vagy idegen hatást keresni; lehetséges ugyanis, hogy ez a népi hiedelemfigura, valamely alvilági istenség alakját és tulajdonságait mentette át a ma és a közelmúlt hagyományvilágába. Ennek alátámasztására elmondja, hogy számos szláv és szerb hiedelemszövegben *pozitív előjelű szereplőként, sőt: segítőként* is előfordulhat az ördög. Végső konklúziója Čajkanovićnak az, hogy a népi ördögalak a feltételezett szerb főisten (»srpski vrhovni bog«) attribútumait vagy ezeknek egy részét mentette át korunkig, ezért nem tartható egyértelműen negatív előjelű figurának, mint a keresztény interpretáció ördöge”.

E tanulmány által említett hat ráolvasásszöveg annyi ősiséget őrzött meg, hogy valóban elmondható, „egy kereszténységet megelőző, archaikus világképre épül, annak kozmográfiáját mentette át napjainkig”, s nagyon is érdekes és izgalmas volna a kutatást tovább folytatni. Hiszen a Jung Károly által gyűjtött gombosi adat bizonyítja, hogy erre talán még van lehetőség.

A környezetünkben élő népek hagyományainak megismerése elsőrendű feladata a folkloristának. Épp ezért hiányolja Jung Károly a délszláv hiedelemvilágát, illetve mitológiáját bemutató magyar nyelvű művet. Sajnálataát fejezi ki amiatt, hogy a szomszédos népek hagyományvilágával foglalkozó szakmai eredmények nem közvetlenül kerülnek a másik szomszédos nép tudományos vérkeringésébe, hanem csupán nemzetközi orgánumok közvetítésével. Kimondottan lényegesnek tartja a komparatív vizsgálatokat a ráolvasások és más rontó vagy gyógyító szövegek terén. Felhívja a figyelmet a belgrádi *Srpski etnografski zbornik* és a zágrábi *Zbornik za narodni život i običaje* szakperiodika értékes anyagára. Elengedhetetlennek véli a Vuk Karadžić által gyűjtött szerb népmesekincs mielőbbi alapos tudományos feldolgozását. A miérre meg is adja a választ, miszerint „a jugoszláv folklorisztikai filológia elsősorban az epikus, tehát a hősköltészet vizsgálatát részesítette előnyben”, amikor is a tüzésekbe foglalt eseményeket azonosaknak vélték a történelem eseményeivel. Megállapítja, hogy a nemzeti tudatot megszépítően alakító hősepika árnyékában a népmesekincs kritikai kiadását hátráltatja a Vuk Karadžić által lejegyzett és az ugyancsak általa publikált szövegek közti különbség. Itt a folklórszövegekbe való beavatkozás kérdését érinti, mert „Vuk a népmesék esetében nem beszélt kész népköltészeti produktumokról, hanem mintegy nyers szövegváltozatokról, amelyek csak megfelelő beavatkozással nyerik el azt a formát (nyelvi és tartalmi tekintetben), amely a közzétételre alkalmassá teszi őket”. Az elsődleges jegyzetekkel való összevetést, a kritikai kiadásokat sürgeti kutatónk.

A tanulmányokról (Adatok, pótlások, kiegészítések) című fejezet figyelmes olvasása után képtel kap az olvasó az ezen a területen előttünk járt tudósok (Kálmány Lajos, Margalits Ede, Bellosics Bálint) népeletkutató tevékenységéről, valamint arról is, hogy az ötvenes évektől napjainkig kiket foglalkoztat a jugoszláviai magyar folklórkutatás.

A *Köznepok és legendák* című könyv minden tanulmánya után Jung Károly közreadja a legfontosabb vonatkozó irodalom jegyzékét is.

Zárószóként a szerzővel készített interjú egyik mondatát idézzük: „az elmúlt, mondjuk, húsz esztendő során az itteni kutatás szorosan felzárkózott az egyetemes magyar néprajzkutatás legjobb eredményei mellé”. Jung Károly legújabb tanulmánykötete ez ékesen bizonyítja.

SILLING István

KÖZÉLETI ÉS MAGÁNEMBERI ÉLMÉNYEK

Bogdán József: *Billegések*, Lelkigyakorlatos Ház, Tótfalu, 1992

Kétszer hallottam Bogdán Józsefet író-olvasó találkozón, mióta megjelent második verseskötve, a *Billegések*. Mind a kétszer ugyanazokat a verseit mondta-deklamálta. Közéletieknek lehetne nevezni ezeket a verseket. A mai háborúk élményanyagával telítettek, azok képi elemeiből épülnek fel, konkrét eseményekre reflektál a versíró, a híradókban hallott történéseket figyeli. Az Apokalipszis lovasai dübörögnek Bogdán József fiatal papköltőnek az előadásában, szinte a végítéletet hirdelve.

Aki az irodalmi estek után otthon végigolvasta a versesfüzetet, ugyancsak meglepődött. Nem ugyanazt a Bogdán Józsefet láthatta maga előtt, mint aki a verseit egzaltáltan szavalta, patetikusan előadta, saját szavaival élve: nem zilált papi imát hallott ki a kötetből. Elsősorban a versek egyenlenségét vehette észre, ami alapos szöveggondozással elkerülhető lehetett volna. Szélsőséges értékek között mozognak a szövegek: vannak a gyűjteményben felszíneseek, közhelyeseek, és vannak erőteljeseek, kivételes tehetségre valóak. De még a költőileg megformálatlan, angazsált versekben is megtalálhatta az olvasó a csendesebb, átgondoltabb sorokat, a harci zaj mögött a súfított, félelmet kifejező metaforákat is, hogy „südisznóállásban piszmoz az éjszaka”, s „a nap is már csak egy vörös kelés”. Ezen túlmenően a kötet azt is elárulja, hogy a közélet és közszereplés iránti érdeklődés csak az egyik vonatkozása ezeknek a verseknek és írójuknak. Nemcsak a világ nap mint nap tapasztalható külsőségei érdeklik, nemcsak azokat tördeli verssorokkal, hanem vannak olyan szövegei is – s ezek a jelentősebbek –, amelyek tematikailag az Istenképzet köré szerveződnek, de foglalkoztatja a halálgondolat költői kifejezése is, néhány szövegét pedig talán tájideillnek lehetne leginkább nevezni.

Az utóbbiak a gondolatnak és a meditációnak a mélyebb köreiből járnak, mutatva, hogy Bogdán József meglehetősen sajátos élményanyag birtokában van. Első kötetéből vette át például azokat a szövegeket, amelyekben a gyermek szemével látta a világot, megejtően tiszta szóképeket hoz létre, hogy a romlatlanságot mutassa be, a világra való első rácsodálkozás élményét közvetítse. „Nyüzsögnek benned a gyermekkori / emlékek – egy vasárnap délután beültél / nagymamád hintaszékébe, és billegni kezdtél. – Azóta sem / csinálsz mást, csak billegsz, siratod a szép / emlékeket, amikor még gyermek voltál, / szép és büntelen, és Valaki tágira nyílt / szemekkel figyelte minden billegésedet” – olvashatjuk a Hintaszék című versben. A gyermekkori elmúlásának nosztalgijára szólal meg itt, a harmónia elvesztésének tudata is ugyanakkor, a tágira nyílt szemű, nagy kezdőbetűs valaki pedig mintha csak Piliinszky János mindent látó, a magasból letekintő, könyörtelen és távoli istenséghez lenne hasonló.

Bogdán József – már hivatásánál fogva is – sajátos módon éli meg a halál tényét, a beteg, magatehetetlen emberek látványa, a halottak és a temetések azonban nem marad-